

ЗЕАМЕТ КУШЛАТ 1476. ГОДИНЕ

На основу расположивих извора, тешко је прецизно установити када су делови Подриња, они који су се налазили око Зворника и Сребренице, дефинитивно пали под османску власт. Сребреница и Зворник помињу се под османском влашћу у периоду након пада Деспотовине 1459. године, а дефинитивно од 1462. године.¹

Зворнички санџак се у изворима први пут помиње 1483. године. Пре тог времена Зворник са околином (тврђава Зворник, Сребреница са Сребреником, Кушлат, Осат и Шубин) био је део Смедеревског санџака. Међутим, како су Јајачка и Сребреничка бановина у наслону на Шабачку бановину представљале бране османским продорима у угарске земље, као и сталну опасност по турске поседе на левој обали Саве, Османлије су приступиле чвршћем успостављању своје власти у Подрињу. Тако је осамдесетих година XV века дошло до оснивања Зворничког санџака, у циљу боље одбране раније стечених поседа које су Мађари непрестано угрожавали. Овај санџак је све до пада Сребреничке бановине 1512/15. године обухватао само девет нахија, и то: Сребреница, Зворник, Кушлат и Шубин на левој и Крупац, Бохорина, Птичар, Јадар и Рађевина на десној обали Дрине.²

Османски систем административне поделе, који се у великој мери поклапао са средњовековном поделом српских

¹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 50-51.

² Хазим Шабановић, *Босна и Херцеговина*, (У:) Историја народа Југославије, Београд 1960, 109-111; Исти, *Bosanski pašaluk*, 159-162; Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine), dešifrovaо, preveо i obradio Adem Handžić, Sarajevo 1986; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 43.

земаља, и који је водио рачуна о природним границама области, очигледно није сматрао реку Дрину обавезујућом границом, већ и Зворнички санџак, као и кадилук Дрина (Фоча) обухватају територије са обе стране ове реке. Уверени да ће овај рад представљати прилог прецизнијем дефинисању територија које су улазиле у састав средњовековне босанске државе, као и оних који су улазили у састав средњовековне српске државе, а налазили су се на левој страни реке Дрине, као и разграничењу између Босанског, Херцеговачког, Смедеревског и Зворничког санџака, у њему ће бити систематизовани подаци које у зеамету Кушлат пружа опширни попис Смедеревског санџака из 1476. године.³

Зеамет Кушлат уписан је у дефтеру Смедеревског санџака из 1476. године као засебна целина. Ова област уписана је као зеамет, тј као феудално добро, а не као посебна нахија, како се јавља у каснијим пописима Зворничког санџака. Наиме, двадесет година по оснивању Смедеревског санџака, подела његове територије на нахије још није била довољно чврста. Нахије попут Маглића, Љубостиње, Левча, Лугомира, Кушлата, јављају се у попису и као области, али и као истоимени зеамети, што је појава која се не јавља у каснијим пописима. Узрок томе би се морао тражити у чињеници да је смедеревски санџак у том периоду представљао изузетно значајно крајиште, те да је за османску администрацију била много важнија подела на војничка лена, која су обезбеђивала довољан број припадника спахијске коњице, него чврста административна подела на нахије.⁴

На почетку пописа Кушлата није наведено коме је припадало уживање прихода са овог зеамета, као што је то био случај са другим зеаметима у оквиру Смедеревског санџака 1476. године. Међутим, уз попис села која су улазила у састав овог зеамета убележено је да су припадала „тимару поменутог”, док се термин зеамет помиње само на почетку пописа, као и на самом крају, у рекапитулацији прихода са њега. Исто тако нема никаквог помена о тимарнику, иако се на основу

³ Коришћени необјављени опширни дефтер Смедеревског санџака из 1476. године чува се у Архиву Председништва Владе у Истанбулу (Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (скраћено ВВА)), у фонду *Tapu tahrir defterleri* (скр. ТТД), под редним бројем 16 (1476).

⁴ *Isto.*

поменуте белешке закључује да је он био познат. Објашњење најпре треба тражити у могућности да је дошло до грешке коју је начинио писар приликом пописивања, мада је разлог можда и суштински – приход са зеамета Кушлат, о чијој ће структури бити речи касније у овом раду, није по својој висини спадао у неопходан износ прописан за зеамет (од 20.000 до 100.000 акчи). Може се претпоставити да је ова област, дакле, убележена, као зеамет због своје територијалне целовитости, као и значаја за рударство, развијеног у оближњим рудницима Сребреници и Црнци, али да је ово добро строго формално посматрано, на основу структуре прихода са њега, ипак чинило само тимар.⁵

Територија зеамета Кушлат 1476. године омеђена је токовина река Дрине и Дрињаче са севера и Јадра са запада. На југу, овај зеамет је обухватао територију до планине Рогач, а затим је преко изворишта потока Кравице и брда Градац излазио на Дрину, западно од Црнце, укључујући са десне стране Дрине село Вољевци на Великој реци. Највећи део насеља са овог зеамета био је лоциран на простору који је омеђен доњим током реке Јадар, до њеног ушћа у Дрињачу и десном страном Дрињаче, до ушћа у Дрину, као и окуком Дрине од Сопотника до Полома.⁶

По судско-административној подели зеамет Кушлат припадао је кадилуку Сребреница. У његове границе нису улазила села која су се налазила са десне стране Дрињаче, иако је и то била област Кушлата у ширем смислу. То потврђује и пример села Скогурић, уписаног 1476. године у оквиру тимара Радивоја Опрашића, како се наводи у попису „у Кушлату”.⁷

Помен тимара Радивоја Опрашића у детаљном попису смедеревског санцака из 1476. године омогућава прецизније датовање његовог надгробног споменика, који је пронађен у селу Опрашићи у близини Рогатице, и који је одатле пренесен у врт Земаљског музеја у Сарајеву. Наиме, Марко Вего овај споменик датира у II половину XV века, али је сасвим извесно да 1476. година представља датум *ante quem non*, када

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

је реч о његовој смрти. Иако османски тимарник, и тиме укључен у државни и војни систем Османског царства, натпис на надгробном споменику сведочи да Радивој Опрашић ипак није у потпуности прихватио нове господаре. Тај натпис, у преводу на савремени српски језик гласи: „А овде је белег поштеног витеза војводе Радивоја Опрашића. Живео сам поштено и славно. И умро сам у туђој земљи, а белег ми се налази на баштини”.⁸

Исто тако, мора се водити рачуна о чињеници да недостају прве стране опширног пописа Смедеревског санцака из 1476. године, и то попис оних насеља која су улазила у састав царског хаса. Сасвим је извесно да је одређени број насеља из области Кушлата улазило у састав владаревог домена, те стога на жалост овај преглед не може бити потпун.⁹

Зеамет Кушлат се по османском попису Смедеревског санцака из 1476. године, састојао се од 12 села и 1 мезре, као и од прихода од дажбине на одаке ђумура, који су постојали у селима овог зеамета, и који су, сасвим извесно, били задужени, да производе ђумур неопходан за рад оближњег рудника Сребренице.¹⁰

Колики је био значај средњовековног рударства не само у економском смислу, већ и у настанку градова види се по томе што у подграђима оних тврђава које се налазе у близини рударских центара јача неаграрни начин привређивања. Тако, Дубровчани почињу да залазе у Подриње већ пред крај прве половине XIV вијека. Дубровачки златар Добре Бенвенутић налази се 1346. године у Кушлату, што уједно представља и први помен ове тврђаве у историјским изворима. У Подкушлату су, поред Дубровчана, и домаћи људи с успјехом пословали, па је понеки од њих приман и за дубровачког грађанина. О значају овог утврђења као трговачког центра сведочи и то што су се само под њим и под Високим формирале трговачке насеобине, а што није био случај са другим утврђеним градовима у Босни.¹¹

⁸ Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knjiga IV, Sarajevo 1970, 37.

⁹ *Isto.*

¹⁰ *Isto.*

¹¹ Десанка Ковачевић Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 30-36, 52.

Према наводима К. Јиречека, Кушлат је у другој половини XIV века био значајно трговачко место, мада се ови наводи могу сматрати претераним. Уздизање Сребренице неповољно се одразило на развој Кушлата, јер се од краја XIV столећа једва помиње. Напуштају га дубровачки трговци, чију пажњу привлаче богати рудници Сребренице.¹²

Када је пописан од стране Османлија, у оквиру истоименог зеамета седамдесетих деценија XV века, сам Кушлат је село са 34 куће, Нема спомена о утврђењу, као ни евентуалној посади. Његово подграђе уписано је посебно, као село Подград са 18 домаћинстава.¹³ Ово село, које се у каснијим пописима Зворничког санџака јавља и као Подграђе или Листје, тј Лиштје, А. Ханџић идентификује као данашње село Лијешањ. Дакле, првобитни назив Подград се није очувао, а село Лијешањ се заиста налази под остацима града Кушлата, с леве стране Дрињаче.¹⁴

Кушлат се као тврђава поново помиње у сумарном попису Зворничког санџака из 1533. године. Нажалост, у овом попису нема помена о броју и саставу посаде, већ су само уписани тимари Мехмеда, *ћехаје* тврђаве Кушлат, који је делио, како се наводи у дефтеру „са његовим другом”, затим тимар Џафера, сина Алије Сербулука, који такође дели „са његовим другом”, као и тимар Мустафе, сина диздара, посадника у тврђави Кушлат.¹⁵

У састав зеамета Кушлат 1476. године уласила су и села: Коњовић (19 кућа), Кравице (12 кућа, 1 удовица), Хрнчић (19 кућа, 1 удовица), Кошница (6 кућа), Пољана (12 кућа), Горња Заложина (18 кућа, 1 удовица), Ваљавица (16 кућа), Раховић (32 куће), Доња Заложина (28 кућа), Бужине (5 кућа, 1 удовица), као и мезра Отрок, која није била насељена и која се сејала извана.¹⁶

Дакле, највеће насеље на зеамету било је село Кушлат. У већа насеља могу се сврстати и села Раховић и Доња Заложина, док су најмања насеља била Бужина и Кошнице. На

¹² Десанка Ковачевић Којић, *Градска насеља*, 30-36.

¹³ ВВА, ТТД 16 (1476).

¹⁴ Два прва пописа Зворничког санџака (из 1519. и 1533. године), дешифровао, превео и обрадио Adem Handžić, Сарајево 1986, 188.

¹⁵ *Isto*, 31.

¹⁶ ВВА, ТТД 16 (1476).

зеамету је било укупно 219 потпуних и 5 удовичких домаћинстава. Просечна величина насеља износила је 18.25 кућа, што значи да су насеља на овом зеамету била нешто мања у односу на просечну величину насеља у Смедеревском санџаку, која је 1476. године износила 20 кућа.¹⁷

На основу прихваћених процена како у домаћој, тако и у светској историографији да је просечно сеоско домаћинство у овом периоду бројало 7-8 чланова, може се закључити да је 1476. године у границама зеамета Кушлат живело 1400-1600 становника.¹⁸

Већ је наглашено да је у границама овог зеамета живело и привређивало 5 удовичких домаћинстава, која су дакле, чинила само 2% у односу на укупан број домаћинстава на зеамету Кушлат 1476. године. Генерално узевши, број удовица које се јављају у раним османским пописима српских области је релативно мали, и сасвим је извесно да је њихов стварни број морао бити већи. Оне су вероватно живеle у оквиру проширених породица, те се у попису не јављају самостално. Такође се може претпоставити да су тешки услови живота утицали да удовице склапају и други брак. Више је него очигледно, на основу пописаних података, да је жена сама веома тешко и вероватно нерадо опстајала на челу породице.¹⁹

¹⁷ Isto.

¹⁸ Детаљније о величини српске породице у првом веку османске владавине видети: Ема Миљковић Бојанић, Породица у пљеваљском крају у првом веку османске владавине, Гласник завичајног музеја, књ. 2, Пљевља 2001, 103-116.

¹⁹ Поређења ради, навешћемо да је у области Браничева исте 1476. године проценат удовичких домаћинстава износио 2,7%, док је у кадилуку Ниш чак 7,5%. Узроци ових разлика се, сасвим извесно морају тражити у сфери укупне стабилности појединих области, што је један од значајних фактора када је реч о демографским кретањима.

У селима на зеамету Кушлат, није био убележен ни један самац (*müserred*), тј. одрасли син, који се одвојио од оца или браће, а који није засновао породицу. Уопште, ова категорија је веома ретка на територији читавог Смедеревског санцака 1476. године (свега око 1% у односу на укупан број домаћинстава), међутим временом, вероватно са стабилизацијом економских и политичких прилика, тај број се повећавао, па је на територији кадилука Ниш, на пример, 1516. године било чак 20% самачких домаћинстава.²⁰

Укупан приход са овог зеамета износио је 19. 435. акчи. На његовој територији, као и на територији читавог Смедеревског санцака *гајили* су се пшеница, просо, јечам, зоб, винова лоза, купус, лук, лан, бостан, воће. Становништво се бавило и свињогојством и пчеларством. У селу Подград убележен је један *хаса* виноград, док је у селима Хрнчић, Пољана, Подград, Вољевица и Раховац радила по једна рајинска воденица.²¹

На територији овог зеамета, као уосталом и у целом читавом Смедеревском санцаку, гајење житарица било је најраспрострањенија пољопривредна грана. Житарице су у укупном приходу са овог зеамета учествовале са 31% (6.112 акчи). Највећи принос житарица остваривао се у селима Кушлат и Раховац.²²

Развијена грана пољопривреде било је и виноградарство, те је шира чинила 14% укупног прихода са зеамета Кушлат 1476. године (2.674 акче). Виноградарство је најразвијеније било у селима Кушлат, Кравице, Подград, Доња Заложина и Бужине.²³ Изузетно значајну ставку у структури прихода чини и износ који се прикупљао од испенце, а који је износио 5.555 акчи (29%).²⁴

²⁰ ВВА, ТТД 16 (1476); ТТД 1007 (1516).

²¹ ВВА, ТТД 16 (1476).

²² *Isto.*

²³ *Isto.*

²⁴ Испенцу – спахијску главницу плаћале су све старешине хришћанских домаћинстава као замену за више радних тлака, на шта их је обавезивао њихов зависни положај према господару земље. Од ове обавезе изузимани су сиромашни, слепи, хроми и сакати, а удовице које су у начелу биле лошег материјалног стања давале су умањени износ испенце. Током друге половине XV и прве половине XVI века за становништво целокупног Смедеревског санцака износ испенце био је 25 акчи, колико су плаћале старешине пуних домаћинстава и 6 акчи, колики је био износ одређен за удовичка домаћинства. Опширније о испенци видети: Душанка Бојанић, Јадар у XVI и XVII веку, *[У:] Јадар у прошлости*, Лозница 1985, 93.

Поред испенџе и поменутих пољопривредних производа, веома значајну ставку прихода зеамета Кушлат чинио је ресум који се плаћао на оцаке ђумура, који су како се наводи у попису из 1476. године, радили у селима Кушлата. Овај ресум плаћан је у износу од 500 акчи.²⁵

У изворима османске провенијенције, *оцаком* се назива место на коме се производи дрвени угаљ, потребан руднику и топионици.²⁶ Објашњење дажбине која се називала *ресми оцак* налазимо у кануну за руднике Рудник и Црнча из 1516. године. Она гласи: „Ако се у поменутих рудницима Руднику и Црнчи, или у оцацима који њима припадају, пали ђумур, амил рудника узима од сваког оцака по осам аспри ресума. Ако се пали на спахијском тимару, спахије узимају ресум. А од оних влаха који га пале [ресум] узима санџак-бег.”²⁷

Може се претпоставити да се у селима Кушлата ђумур палио за потребе два велика оближња рудника: Сребренице и Црнче. Овај ресум је очигледно припадао тимарнику, односно заиму Кушлата, али се не може установити колико је акчи узимано по сваком оцаку. Иако непотпун, овај податак

²⁵ Исто.

²⁶ Душанка Бојанић, *Турски закони и законски пројиси из XV и XVI века за смедеревску, крушевачку и видинску област*, Београд 1974, 159.

²⁷ Исто, 25.

недвосмислено сведочи о значају зеамета Кушлат за рударску производњу у Подрињу.²⁸

На основу наведених података, може се израчунати да је просечно оптерећење сеоских насеља на зеамету Кушлат износило 1.495 акчи, док је тај износ по домаћинству износио 82 акче. У овај износ урачунати су само порези који су се плаћали на име испенце и ресума на пољопривредне производе. Како је ресум на оцаке уписан посебно, њега нисмо укључили у прорачуне просечног оптерећења насеља и домаћинства.²⁹

У овом прегледу свакако не може бити изостављен ни онај део прихода који је потицао од делова царског хаса који су се налазили на територији зеамета Кушлат. Како је већ наглашено, део пописа Смедеревског санцака из 1476. године који се односи на царски хас није сачуван, те тако није могуће установити која су то села, делови села или приходи са овог зеамета улазили у састав царског хаса. У рекапитулацији прихода са овог зеамета, који се налази на крају дела пописа који се односи на Кушлат убележено је да су ти приходи износили 700 акчи, али није прецизирано од чега су се састојали.³⁰

У оквиру сеоске привреде постојали су и одређени облици занатства, намењени пре свега задовољењу потреба сеоског становништва и аутоконзумацији. Тако се у неколико наврата у попису становника зеамета Кушлат помиње занимање ковач, што је и иначе био најраспрострањенији занат у селима, како Смедеревског тако и околних санцака. Гајење лана указује на то да се становништво вероватно бавило његовом прерадом, што је углавном био женски посао.³¹

*

На крају, може се закључити да је оно што је одвајало зеамет Кушлат од већине других области Смедеревског санцака био његов изузетан значај за рударство. Како је изнето,

²⁸ ВВА, ТТД 16 (1476).

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

у селима овог зеамета палио се ђумур, неопходан за рад оближњих рудника Црнче и Сребренице. У погледу типа и величине насеља, пољопривредне производње, дажбина, ова област се није разликовала од осталих делова санцака коме је припадала.

Такође, прецизно одређивање територије зеамета Кушлат који је 1476. године улазио у састав Смедеревског санцака, који је обухватао највећи део територија бивше српске деспотовине, представља прилог залагању модерне, критичке историографије да покаже како граница на Дрини није била, како се веома често наводи у бројним не само у публицистичким већ и научним делима углавном насталим на Западу, граница између две цивилизације, православља и католичанства, истока и запада, већ да је ова река раздвајала исти народ, те да се са обе њене стране простирала јурисдикција Српске православне цркве. Та граница је у првој половини XV века била померена на запад, када је српска деспотовина имала значајне територије на левој обали Дрине. Дуги низ година, то је била компактна, непрекинута територија, која је почињала нешто узводније од Вишеграда и простирала се све до реке Саве.³² Очигледно је да су ту компактност територије поштовале и турске власти, приликом образовања санцака након коначног пада српских земаља под њихову власт.

³² Детаљније о граници на Дрини, видети: Андрија Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, ГУ: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87-100.

ЕМА МИЉКОВИЋ БОЈАНИЋ

ZEAMET KUŠLAT FROM 1476

Summary

In this paper, on the basis of the oldest preserved Ottoman census book for the *sandžak* of Smederevo dated from 1476 to which belonged the *zeamet* Kušlat from the fall of the Serbian state under the Ottoman rule until 1483, when it became a part of the *sandžak* of Zvornik, the author described the settlements, population and economic activities of this *zeamet* during the seventies of the 15 century.

КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА ИЗМЕЂУ ИСТОЧНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ ОД XVI ДО ПОЧЕТКА XIX ВЕКА У СВЕТЛУ ЦРКВЕНИХ ИЗВОРА

Кретање становништва, на просторима које је у периоду османске власти насељавао српски народ, било је подстицано различитим мотивима и, повремено, врло интензивно. У дужим периодима мира, кретање становништва узроковано је разлозима који су проистицали из свакодневног живота, попут трговине, одржавања родбинских веза, посећивање значајнијих верских средишта. Непостојање државних граница је том кретању само погодновало.

Насупрот томе, у време великих ратова хришћанских држава против Османског царства, долазило је до наглих покрета становништва и његовог пресељавања из једне области у другу. Тако су велики делови западне и централне Србије остајали готово пусти и привлачни новим насељеницима. Нови покрети становништва тада добијају карактер миграција у једном смеру, којима је обликована садашња етничка слика Балканског полуострва.

Између земаља које је у касном средњем веку контролисала босанска властелинска породица Павловића, и садашње западне Србије, кретање становништва, а посебно миграциони покрети, било је врло интензивно.

Миграције становништва биле су тема бројних антропогеографских истраживања. Та истраживања отпочета су још у другој половини XIX века, када су се хуманистичке науке у Србији тек почеле јасно уобличавати. Већ тада, западна Србија постала је један од најзанимљивијих истраживачких